

Βασικά στοιχεία Αφηγηματολογίας

1. Αφηγηματικές τεχνικές

Η αφηγηματολογία είναι η επιστήμη που μελετά την αφηγηματική λειτουργία και μας προσφέρει ό,τι απαιτείται για να «ερμηνεύσουμε» ένα κείμενο που περιέχει αφήγηση (την έκθεση μιας ιστορίας). Πιο απλά, η αφηγηματολογία προσπαθεί να δώσει απαντήσεις σε τρεις ερωτήσεις:

- Ποιος αφηγείται;
- Τι αφηγείται;
- Πώς αφηγείται;

❖ **Η αναζήτηση των απαντήσεων σε αυτά τα ερωτήματα οδηγεί ουσιαστικά στην ανεύρεση των αφηγηματικών τεχνικών ενός κειμένου.**

Ποιος αφηγείται (ο αφηγητής)

Όταν διαβάζουμε ένα λογοτεχνικό έργο παρατηρούμε ότι κάποιος αφηγείται (εκθέτει, παρουσιάζει) μια υπόθεση (ή ένα μύθο), ο αφηγητής, και αυτός δεν είναι αναγκαστικά ο συγγραφέας.

Γενικά, σε κάθε ανάγνωση έχουμε τρεις συντελεστές:

- το **συγγραφέα**, που υπάρχει έξω από το κείμενο, αλλά μπορεί να προσθέτει στην ιστορία τον και αυτοβιογραφικό υλικό.
- τον **αφηγητή**, που λειτουργεί μόνο μέσα στο πλαίσιο του κειμένου, ως πομπός και
- τον **αναγνώστη**, που είναι κάθε **αποδέκτης** της αφήγησης.

Υπάρχουν δυο κυρίως περιπτώσεις σχετικά με τον αφηγητή:

- Μπορεί να είναι πρόσωπο της αφήγησης, με πρωταγωνιστικό ή δευτερεύοντα ρόλο.
- Μπορεί να είναι αμέτοχος στα γεγονότα.

Με κριτήριο τη συμμετοχή τον αφηγητή στην ιστορία, διακρίνονται οι ακόλουθοι τύποι αφηγητή:

• **Ο ομοδιηγητικός αφηγητής:**

Ο αφηγητής είναι **ένα από τα πρόσωπα** της διήγησης και συμμετέχει στην ιστορία είτε ως **βασικός ήρωας** είτε ως **απλός παρατηρητής** ή **αυτόπτης μάρτυρας**.

- Διακρίνονται δύο παραλλαγές τον ομοδιηγητικού αφηγητή: ανάλογα με το αν είναι παρατηρητής/μάρτυρας ή ήρωας του δικού του αφηγήματος. Στη δεύτερη περίπτωση ο αφηγητής ονομάζεται **αυτοδιηγητικός**.

• **Ο ετεροδιηγητικός αφηγητής:**

Ο αφηγητής δε συμμετέχει καθόλου στην ιστορία που διηγείται. Στην περίπτωση αυτή ο συγγραφέας αναθέτει την αφήγηση σε πρόσωπο ξένο προς την ιστορία, που αφηγείται σε τρίτο πρόσωπο (τριτοπρόσωπη αφήγηση).

2.1. Η οπτική γωνία στην αφήγηση και η εστίαση

Σε μια αφήγηση δεν καταγράφονται όλα τα γεγονότα, αλλά όσα

υποπίπτουν στην αντίληψη του προσώπου που αφηγείται, ανάλογα με τη γνώση των γεγονότων που έχει (άμεση ή έμμεση). Η **προοπτική/ή σκοπιά** μέσα από την οποία **βλέπει/αντιλαμβάνεται** τα δρώμενα ο αφηγητής και η απόσταση που παίρνει από τα πρόσωπα και τα πράγματα ονομάζεται **οπτική γωνία της αφήγησης**.

- ❖ Ανάλογα με την οπτική γωνία τον αφηγητή προτείνεται η ακόλουθη, κατηγοριοποίηση:
 - **Παντογνώστης αφηγητής:** Ο αφηγητής βρίσκεται παντού και πάντοτε, γνωρίζει τα πάντα, ακόμα και τις πιο απόκρυφες σκέψεις των προσώπων της αφήγησης. Η αφήγηση σε αυτή την περίπτωση γίνεται σε γ' ρηματικό πρόσωπο.
 - **Παρατηρητής (θεατής) -αφηγητής:** Ο αφηγητής είναι ένα από τα πρόσωπα της ιστορίας (αυτόπτης μάρτυρας ή απλώς θεατής των γεγονότων) που συμμετέχει στη δράση (λίγο ή πολύ). Αφηγείται τα συμβάντα σε α' ρηματικό πρόσωπο.
 - **Πρωταγωνιστής – αφηγητής:** Σε αυτή την περίπτωση ο αφηγητής διηγείται τη δική του ιστορία σε α' ρηματικό πρόσωπο.
- ❖ Επειδή όμως στην αφήγηση είναι πιθανό να υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο **ποιος μιλάει** και **ποιος βλέπει**, δηλαδή ένας αφηγητής μπορεί να διηγείται την ιστορία σύμφωνα με την δική του προοπτική (πώς βλέπει ο ίδιος τα πράγματα) ή σύμφωνα με την προοπτική ενός προσώπου της αφήγησης, ο όρος **οπτική γωνία** θεωρήθηκε προβληματικός και προτάθηκε ο όρος **εστίαση (ποιος εστιάζει και σε τι)**.

Ανάλογα, λοιπόν, με την **εστίαση** διακρίνονται οι ακόλουθοι **τύποι αφήγησης**:

- **αφήγηση χωρίς εστίαση ή με μηδενική εστίαση:** είναι η αφήγηση στην οποία ο αφηγητής δεν εστιάζει σε συγκεκριμένο πρόσωπο, αλλά βλέπει μέσα από όλα τα πρόσωπα, άρα γνωρίζει περισσότερα από τα πρόσωπα του έργου. Είναι η περίπτωση τον **παντογνώστη αφηγητή** που ξέρει τα πάντα και διεισδύει ακόμα και στις σκέψεις των ηρώων. Σε αυτή την περίπτωση, η αφήγηση γίνεται σε γ' ρηματικό πρόσωπο (**τριτοπρόσωπη αφήγηση**).
- **αφήγηση με εσωτερική εστίαση:** είναι η αφήγηση στην οποία ο αφηγητής βλέπει μέσα από ένα πρόσωπο του έργου (βασικό ή δευτερεύον), άρα ξέρει όσα του επιτρέπει η ανθρώπινή του φύση. Έτσι ο αναγνώστης δε μαθαίνει όλα τα γεγονότα, αλλά μόνο όσα υποπίπτουν στην αντίληψη αυτού του προσώπου και μάλιστα υποκειμενικά. Σε αυτή την περίπτωση η αφήγηση μπορεί να γίνει με δύο τρόπους:
 - α) σε γ' πρόσωπο ενικού (**τριτοπρόσωπη αφήγηση**) και
 - β) σε α' πρόσωπο ενικού (**πρωτοπρόσωπη αφήγηση**).
- **αφήγηση με εξωτερική εστίαση:** Είναι η αφήγηση στην οποία ο παρατηρητής εστιάζει έξω από κάθε πρόσωπο του έργου και γνωρίζει λιγότερα από τα πρόσωπα. Στην περίπτωση αυτή, βλέπουμε τη δράση του ήρωα, δεν μπορούμε όμως να μάθουμε τις σκέψεις του. Η

εστίαση αυτή χρησιμοποιείται κυρίως στα αστυνομικά μυθιστορήματα (μυστηρίου) ή στις ταινίες τρόμου.

3. Τι αφηγείται ο αφηγητής

Κάθε αφήγημα συνίσταται από τα ακόλουθα στοιχεία:

- **Το μύθο:** είναι η **ιστορία**, η **υπόθεση** ενός λογοτεχνικού έργου. Συνήθως ο συγγραφέας αντλεί την ιστορία από προσωπικά βιώματα και εμπειρίες ή από την ιστορική πραγματικότητα.
- **Τη μορφή:** με τον όρο «μορφή» στη λογοτεχνία αναφερόμαστε στα «υλικά» με τα οποία έχει κατασκευαστεί το έργο:
 - στη γλώσσα.
 - στους εκφραστικούς τρόπους και εκφραστικά μέσα.
- **Τη δομή:** είναι η αρχιτεκτονική σύνθεση των κειμένου, η οργάνωση των μερών του, ώστε να αποτελέσουν ένα καλοχτισμένο σύνολο.
- **Την πλοκή:** είναι η εξέλιξη της δράσης και η κλιμάκωση των γεγονότων, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο προωθείται ο μύθος.

3.1. Τα πρόσωπα της αφήγησης

Τα πρόσωπα της αφήγησης, δηλαδή οι «ήρωες» ή τα «δρώντα πρόσωπα» ή οι «χαρακτήρες», είναι πλασματικά δημιουργήματα του συγγραφέα, παρά την αληθοφάνεια που μπορεί να παρουσιάζουν. Ανάλογα με τη σπουδαιότητά τους στην πλοκή, διακρίνονται σε «κύριους» και «δευτερεύοντες» χαρακτήρες, «πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές». Γενικά η παρουσίαση των χαρακτήρων μπορεί να είναι άμεση, όταν ο συγγραφέας περιγράφει ο ίδιος τους χαρακτήρες του, ή έμμεση, όταν η ηθογράφηση γίνεται μέσα από τους μηχανισμούς της πλοκής, ανάλογα με τη συμπεριφορά των προσώπων.

4. Πώς αφηγείται/Αφηγηματικοί τρόποι

Το υλικό της αφήγησης, η ιστορία παρουσιάζεται με τους αφηγηματικούς τρόπους. Δηλαδή, οι αφηγηματικοί τρόποι είναι τα στοιχεία που συνθέτουν την αφήγηση και οι τεχνικές με τις οποίες εκθέτει ο συγγραφέας/αφηγητής την ιστορία του. Οι κυριότεροι αφηγηματικοί τρόποι είναι:

- **Η αφήγηση:** είναι η έκθεση των γεγονότων, η οποία διακρίνεται σε διήγηση (τριτοπρόσωπη αφήγηση με παντογνώστη αφηγητή), μίμηση (πρωτοπρόσωπη ή και τριτοπρόσωπη αφήγηση με αφηγητή που συμμετέχει στην αφήγηση) και σε μικτό τρόπο (συνδυασμός αφήγησης και διαλόγου).
- **Διάλογος:** είναι το μέρος της αφήγησης στο οποίο τα πρόσωπα συνομιλούν σε ευθύ λόγο και σε α' πρόσωπο. Ο διάλογος είναι βασικό στοιχείο της θεατρικής τέχνης και η χρήση τον προσδίδει ζωντάνια και εκφραστική δύναμη στο έργο.
- **Περιγραφή:** είναι η αναπαράσταση προσώπων, τόπων, αντικειμένων, φαινομένων. Η περιγραφή δεν εξελίσσεται ούτε μεταβάλλεται, αλλά παραμένει στατική, σε αντίθεση με τη αφήγηση.

- **Σχόλιο:** είναι η παρεμβολή σχολίων, σκέψεων, γνωμών από τον αφηγητή, έξω από τη ροή της αφήγησης.
- **Ελεύθερο πλάγιο ύφος:** υπάρχουν κυρίως δύο τρόποι για να μεταδοθεί ο λόγος ενός προσώπου: ο *ευθύς* και ο *πλάγιος* λόγος. Στην πρώτη περίπτωση ο λόγος μεταφέρεται αυτολεξεί μέσα σε εισαγωγικά ή μετά από παύλα και στη δεύτερη ενσωματώνεται στο λόγο του αφηγητή σε τρίτο πρόσωπο και με εξάρτηση από κάποιο λεκτικό ρήμα. Υπάρχει όμως και μια τρίτη, ενδιαμέση δυνατότητα, το ελεύθερο πλάγιο ύφος, με τον οποίο ο αφηγητής αποδίδει σε τρίτο πρόσωπο και σε χρόνο ιστορικό ενδόμυχες σκέψεις και μη εξωτερικευμένα συναισθήματα ενός από τα πρόσωπα της αφήγησης.
- **Εσωτερικός μονόλογος:** είναι η απόδοση των σκέψεων, των συναισθημάτων, ως αναμνήσεων και των **συνειρμών** του ήρωα, συνήθως σε πρώτο πρόσωπο και χρόνο ενεστώτα, χωρίς την παρέμβαση κάποιου αφηγητή. Ο εσωτερικός μονόλογος μοιάζει με τον ευθύ λόγο, απουσιάζουν όμως τα εισαγωγικά, οι παύλες και τα λεκτικά ρήματα.

5. Ο αφηγηματικός χρόνος

Ο αφηγηματικός χρόνος είναι βασικό στοιχείο της αφήγησης και διακρίνεται στο **χρόνο της ιστορίας** και στο **χρόνο της αφήγησης**.

- Ο χρόνος της ιστορίας είναι ο φυσικός χρόνος στον οποίο εκτυλίσσεται η ιστορία, η φυσική σειρά των γεγονότων.
- Ο χρόνος της αφήγησης (*αφηγημένος* χρόνος) οριοθετείται από την αρχή μέχρι το τέλος της αφήγησης. Ο αφηγητής συχνά παραβιάζει την ομαλή χρονική πορεία για να γυρίσει προσωρινά στο παρελθόν ή αφηγείται ένα γεγονός παν πρόκειται να διαδραματιστεί αργότερα. Έτσι προκύπτουν παραβιάσεις στην φυσική σειρά των γεγονότων, που τις ονομάζουμε **αναχρονίες** και τις διακρίνουμε σε:
 - ⊕ Αναδρομικές αφηγήσεις/αναδρομές : είναι η τεχνική κατά την οποία διακόπτεται η κανονική χρονική σειρά των συμβάντων για να εξιστορηθούν γεγονότα του παρελθόντος.
 - ⊕ Πρόδρομες αφηγήσεις: ο αφηγητής κάνει λόγο εκ των προτέρων για γεγονότα που θα γίνουν αργότερα, αναφέρεται δηλαδή σε ένα μελλοντικό σημείο της αφήγησης.

5.1 Η χρονική σειρά

Άλλες τεχνικές με τις οποίες παραβιάζεται η ομαλή, φυσική χρονική σειρά:

- **In media res:** η λατινική αυτή φράση σημαίνει «στο μέσο των πραγμάτων», δηλαδή στη μέση της υπόθεσης, και αποτελεί μια τεχνική της αφήγησης σύμφωνα με την οποία το νήμα της ιστορίας δεν ξετυλίγεται από την αρχή, αλλά ο αφηγητής μας μεταφέρει στο κρισιμότερο σημείο της πλοκής και, έπειτα, με αναδρομή στο παρελθόν, παρουσιάζονται όσα προηγούνται του σημείου αυτού.

- **Εγκιβωτισμός:** σε κάθε αφηγηματικό κείμενο υπάρχει μια κύρια αφήγηση που αποτελεί την αρχική ιστορία και υπάρχουν και μικρότερες, δευτερεύουσες αφηγήσεις μέσα στην κύρια αφήγηση που διακόπτουν την ομαλή ροή του χρόνου. Αυτή η «αφήγηση μέσα στην αφήγηση» ονομάζεται εγκιβωτισμένη αφήγηση ή εγκιβωτισμός.
- **Παρέκβαση/παρέμβλητη αφήγηση:** είναι η προσωρινή διακοπή της φυσικής ροής των γεγονότων και η αναφορά σε άλλο θέμα που δεν σχετίζεται άμεσα με την υπόθεση τον έργου.
- **Προϊδεασμός/προσήμανση:** είναι η ψυχολογική προετοιμασία τον αναγνώστη από τον αφηγητή για το τι πρόκειται να ακολουθήσει.
- **Προοικονομία:** είναι ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας διευθετεί τα γεγονότα και δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε η εξέλιξη της πλοκής να είναι για τον αναγνώστη φυσική και λογική.

5.2. Η χρονική διάρκεια

Οι τεχνικές με τις οποίες ο συγγραφέας συντομεύει το χρόνο της αφήγησης είναι:

- ✚ **Η επιτάχυνση:** γεγονότα που έχουν μεγάλη διάρκεια παρουσιάζονται σύντομα.
- ✚ **Η παράλειψη:** κάποια γεγονότα δεν αναφέρονται καθόλου, επειδή δεν σχετίζονται με την ιστορία.
- ✚ **Η περίληψη:** όταν τα ενδιάμεσα γεγονότα παρουσιάζονται συνοπτικά.
- ✚ **Η έλλειψη ή το αφηγηματικό κενό:** όταν ο αφηγητής παραλείπει ένα τμήμα της ιστορίας ή κάποια γεγονότα που εννοούνται εύκολα ή δεν συμβάλλουν ουσιαστικά στην πλοκή.
- ❖ Η τεχνική με την οποία ο συγγραφέας **διευρύνει** το χρόνο της αφήγησης είναι:
 - **η επιβράδυνση:** γεγονότα που έχουν μικρή διάρκεια παρουσιάζονται εκτεταμένα.

5.3 Η χρονική συχνότητα

Τη χρονική συχνότητα την καθορίζουν «πανομοιότυπα συμβάντα», οι **επαναλήψεις** γεγονότων που επανεμφανίζονται έστω και με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο διατύπωσης. Άλλες φορές παρατηρούμε μια φράση ή ένα βασικό θέμα να επαναλαμβάνεται στερεότυπα, κατά διαστήματα, στο έργο. Τότε μιλάμε για ένα **μοτίβο**, το οποίο έχει κάποια συγκεκριμένη λειτουργία στην αφήγηση. Μπορεί δηλαδή να κλιμακώνει τη δράση ή να περιγράφει μια ψυχική κατάσταση κ.ά.